

Роль шкільної психологічної служби у розкритті творчого потенціалу дитини

Микола МАКСИМОВ,

кандидат психологічних наук, викладач Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Важливу і дієву роль у підвищенні ефективності роботи загальноосвітніх навчальних закладів нині відіграє шкільна психологічна служба. Діяльність шкільного психолога спрямована на встановлення причин різних труднощів у навчально-виховній роботі з дітьми, профілактику і подолання відхилень у їхньому розвитку, сприяння їх інтелектуальному та особистісному зростанню, надання допомоги у вирішенні конфліктних ситуацій та на розв'язання багатьох інших психологічних проблем навчання і виховання.

Серед завдань психологічної служби гімназії «Міленіум» №318 особливе місце посідає розкриття творчого потенціалу учнів, формування в них прагнення досягти успіхів у здобутті знань. Реалізація цього завдання передбачає такі етапи: діагностику рівня психічного розвитку дитини (дослідження інтелекту та особистісної сфери), педагогічний консиліум, моніторинг, розвивальну та психокорекційну роботу.

Дослідження інтелекту охоплює вивчення трьох взаємопов'язаних, але якісно різних сфер: природної складової інтелекту, культурно опосередкованої складової інтелекту і процесів регуляції. Сукупність отриманих даних дає змогу оцінити інтелектуальний потенціал дитини, який має бути реалізований у процесі навчання.

Дослідження особистості передбачає діагностику особливостей її мотивації, загального світовідчуття, яке іноді називають «почуттям благополуччя», особливостей взаємодії з однолітками, батьками та вчителями. Порушення в якій-небудь із досліджуваних сфер негативно позначаються на успішності учня, знижують її, незважаючи на можливу наявність гарного інтелектуального потенціалу.

Метою педагогічного консиліуму є оцінювання учня педагогами за параметрами, які закладені в психологічному тестуванні. В результаті паралельного використання психологічного тестування та педагогічного консиліуму отримуємо два ряди даних, що відображають одні й ті самі явища. Це значно розширює можливості інтерпретації результатів.

Для кожного віку встановлені і визначені нормативи психофізичного, розумового, емоційного та особистісного розвитку з урахуванням соціальної ситуації. Кожен період розвитку має вікові кризи з перехідними періодами від одного вікового етапу до іншого. Це необхідно враховувати у роботі з дітьми. Ми спеціально розглядаємо біологічний,

соціальний та психологічний вік. У різні вікові періоди якісно змінюються риси особистості, водночас поведінка може залишатися «дитячою» або, навпаки, характеризувати учня як цілком дорослу людину.

До початку навчання в школі у більшості дітей зазвичай сформовано таке новоутворення, як «внутрішня позиція школяра» [1], що відображає потребу учня зайняти нове соціальне становище і виконувати пов'язану з цим суспільно значущу діяльність. З реалізацією «внутрішньої позиції школяра» у дітей розвиваються широкі соціальні мотиви, що забезпечують їхню спрямованість на навчально-пізнавальну діяльність, емоційно-позитивне ставлення до школи. Якщо потреби учнів, що виражають «внутрішню позицію школяра», не задовольняються, це може призвести до стійкого переживання емоційного неблагополуччя, яке, в свою чергу, породжує тривогу, страх як стосовно вчителів, школи, однокласників, так і щодо навчального процесу в цілому.

Об'єднуючим фактором виникнення страху і тривоги є почуття занепокоєння. Стан невідомого, невиразного занепокоєння породжує тривогу, страх перед певними об'єктами. Страх і тривога, на думку деяких авторів, мають лише кількісні відмінності; інші дослідники вважають, що вони відрізняються принципово, як за своїми механізмами, так і за способом реалізації. Так, наприклад, К.Ізард зазначає, що первинною та самостійною емоцією є страх, а тривога – це комбінація декількох емоцій: страху, печалі, провини, сорому [5].

Зазначені емоційні стани в дитини часто виявляються в несподіваних для дорослих формах. Так, часто діти, які відчують підвищений страх, обирають спосіб дії, заснований на простому висновку: «Щоб нічого не боятися, потрібно зробити так, аби боялися мене». Також реакція психологічного

захисту може виражатися у відмові від спілкування або уникненні осіб, від яких виходить «загроза». Такі діти часто самотні, замкнуті, малоактивні.

Психологами гімназії були проаналізовані рівні страху і переживання тривоги молодших школярів, які виховуються в різних умовах і мають різний рівень розумового розвитку. Також розглядався вплив психокорекційних програм на динаміку зрушень цих емоційних станів. Щодо першокласників, то ще на етапі попередньої співбесіди до завдань психологічної служби входять прогнозування поведінки та успішності навчання в школі, визначення можливих навчальних труднощів дитини.

Специфічні завдання постають перед психологічною службою під час роботи з учнями середніх та старших класів. Підлітковий і ранній юнацький вік – це період розкриття природних здібностей, особливих талантів і рис характеру людини. Потрібно приділити особливу увагу тим підліткам, які не відчують бажання навчатися і навіть іноді активно протидіють педагогічним впливам: заважають іншим школярам навчатися, зухвало себе поведуть, чим порушують процес навчання, оскільки педагог змушений постійно відволікатися на них на уроці.

Вчителям потрібно своєчасно виявляти дітей із соціально дезадаптованою поведінкою і передавати інформацію психологічній службі, фахівці якої мають вирішити, які засоби й технології доцільно застосовувати: психологічне обстеження учня, проведення консультацій з батьками, залучення до груп психологічного консультування, соціально-психологічний супровід дитини в разі складної життєвої ситуації тощо.

На основі отриманих даних наші психологи вбудовують *систему моніторингу*, тобто психолого-педагогічного супроводу, в якій враховано особливості конкретного учня та передбачено планування необхідних корекційних заходів. Результати моніторингу дають змогу організувати взаємодію між психологом і педагогом, психологом та батьками для вирішення освітніх завдань у школі. Частина одержуваної інформації призначена для директора і завуча. Інформація про якість роботи вчителя, про сформованість класних колективів, про ступінь реалізації інтелектуального потенціалу учнів допомагає підняти управлінські рішення на якісно новий рівень.

Для проведення психолого-педагогічного моніторингу використовуються комп'ютерні програми, які забезпечують:

- автоматичну обробку даних тестування, співвіднесення їх зі стандартами та критеріальними нормами і фіксацію підсумкових результатів в особистій картці дитини;
- внесення тексту висновку про готовність дитини до навчання в школі та рекомендацій безпосередньо до особистої картки;
- збереження отриманих даних як щодо конкретної дитини, так і класу в цілому;

- представлення результатів діагностики у зручній для аналізу формі (таблиці, графіки, відсотковий розподіл, позначення проблемних сфер, опис особливостей регуляції);

- аналіз результатів по класу в цілому (виокремлення дітей з різним ступенем готовності до школи, дітей групи ризику);

- порівняння результатів між групами і за роками;

- підготовку результатів діагностики до друку в зручній формі.

Після визначення рівня психічного розвитку та діагностики наявних труднощів розпочинається *розвивальна* або *психокорекційна робота*. Важливо допомогти школяреві виробити об'єктивні критерії власної успішності та неуспішності, розвивати в нього прагнення перевіряти свої можливості і знаходити (за допомогою дорослих) шляхи їх удосконалення. Психологу школи необхідно знати, як учень поводить себе на перервах та на уроках, побачити його в процесі навчальної діяльності і навчальних відносинах, щоб скласти більш об'ємне уявлення про дитину.

Успішність учнів багато в чому залежить від їхньої мотивації до навчання, від того особистісного сенсу, який воно має для дитини. Основна умова будь-якого навчання – наявність прагнення до набуття знань і зміни себе.

Психологічна корекція – одна з форм роботи психологічної служби гімназії, що полягає в оптимізації окремих психічних функцій дитини, які забезпечують її поведінку і навчання. Вона спрямована на стабілізацію позитивного емоційного стану учнів; підвищення самооцінки і впевненості в собі; розвиток комунікативних навичок; вироблення адекватних форм поведінки.

Психологічну корекцію розуміють як певну форму психолого-педагогічної діяльності щодо виправлення таких особливостей психічного розвитку, які за прийнятою у віковій психології системою критеріїв не відповідають гіпотетично оптимальній моделі цього розвитку, нормі або, швидше, віковому орієнтиру як ідеальному варіанту розвитку дитини на тому чи іншому етапі онтогенезу.

Вперше така форма психолого-педагогічної діяльності виникла в дефектології щодо різних варіантів аномального розвитку. У цій галузі психологічна корекція означає сукупність педагогічних впливів, спрямованих на виправлення, компенсацію недоліків, відхилень у психічному розвитку дитини.

Зі становленням і зміцненням професійних позицій дитячої практичної психології поняття «психологічна корекція» «перекочувало» зі сфери аномального розвитку в сферу нормального психічного розвитку дитини. Це зумовлено новими завданнями освіти, пов'язаними з посиленням інноваційних педагогічних процесів, прагненням до максимального розвитку інтелектуального та творчого потенціалу дітей. Також на розширення

сфери психолого-педагогічної корекції вплинула проблема неготовності дітей до навчання у школі, яка загострилась у зв'язку з відсутністю сьогодні чітких вимог до рівня підготовки дітей, наявністю різноманітних дошкільних навчальних закладів, що працюють за своїми власними програмами і мають різні пріоритети освітньої діяльності.

Важливо зазначити, що програма корекції розвитку дитини може бути ефективною лише тоді, коли вона заснована на правильному уявленні про стан психіки учня і специфічні індивідуальні особливості його особистості. Достовірність же висновку залежить не тільки від правильно підібраних і валідних психодіагностичних методів, а й, головне, від професійної інтерпретації даних, отриманих за допомогою цих методів. Корекційна робота з дитиною – це складний вид діяльності дорослих в освітніх установах. Запорука її успіху – в професійній взаємодії фахівців. Не випадково всі програми корекції психічного розвитку зазвичай містять психологічну та педагогічну частини.

Визначаючи цілі і завдання корекції, необхідно спиратися на розуміння унікальної ролі певного періоду вікового розвитку, його цінності в цілісному поступальному процесі становлення особистості, ставити завдання, що адекватні потенціалу розвитку на конкретному етапі онтогенезу.

Реалізація потенційних можливостей дитини на кожній віковій стадії розвитку є основною формою профілактики виникнення відхилень або недоліків у розвитку на наступних вікових етапах. Л.С. Виготський вважав, що як основний зміст корекційної роботи необхідним є створення зони найближчого розвитку особистості і діяльності дитини [2]. Тому психолого-педагогічна корекція має спрямовуватись на формування психологічних новоутворень, які становлять сутнісну характеристику віку. Вправи та тренування вже наявних у дитини психологічних здібностей не роблять корекційну роботу ефективною, тому що навчання в цьому разі лише йде за розвитком, здібності удосконалюються в суто кількісному вимірі, не піднімаючись на більш перспективний якісний рівень.

Отже, мета корекційної роботи в просторі нормального дитинства – запобігати негативному впливу перешкод у повноцінному психічному та особистісному розвитку дитини. Основне завдання – психолого-педагогічне коригування відхилень у психічному розвитку дитини (інтелектуальному, емоційному, мотиваційному, поведінковому, волевовому, руховому) на основі створення оптимальних психолого-педагогічних умов для формування її творчого потенціалу.

Зрозуміло, що в рамках звичайного навчального процесу вчитель не має можливості приділяти дітям, які відчують певні труднощі, необхідну індивідуальну увагу. Тому доцільно деякі види роботи з цією групою учнів виводити за рамки уроку і передавати їх шкільному психологу. Звичайно, він не може і не повинен брати на себе навчання цих

дітей за шкільною програмою, однак своєчасна (на ранніх етапах – упродовж вересня–листопада) й інтенсивна робота з цими дітьми може забезпечити плавний і природний для них перехід від власне ігрової до навчальної діяльності.

Які ж тут можливості шкільного психолога? На нашу думку, вони полягають у проведенні корекційної роботи за такими напрямками: доформування основних психічних новоутворень, які складаються в період переходу дитини від дошкільного до молодшого шкільного віку і є необхідними передумовами навчальної діяльності; розвиток творчого потенціалу дитини з метою успішного просування в новому виді діяльності (навчальній), що стає відповідною у розвитку молодшого школяра.

Моніторинг психічного розвитку учнів гімназії «Міленіум» №318 показав, що психологічна корекція позитивно впливає на особистісний розвиток школярів. Наведемо приклад організації системи корекційного впливу, починаючи з підготовчого етапу.

Відбір дітей в групу корекції проводився на підставі спостережень учителя і висновків шкільного психолога, аналізу результатів консультування батьків, даних діагностичних методик. Використовувалися методика «Графічний диктант» (за Д.Б. Ельконіним) і розроблена нами методика «Просторовий диктант», що охоплює 16 завдань на виконання просторових дій, які складаються з однієї-двох операцій, наприклад: від вихідної точки провести лінію у верхній правий кут і від нього – ліворуч, закінчивши стрілкою, тощо. Крім цього, використовувалися стандартні методики на визначення рівня розвитку мислення, уваги, пам'яті, розумової працездатності, саморегуляції та інших параметрів особистісного розвитку.

Програма психологічної корекції включала також дидактичні ігри, спрямовані на формування дефіцитарних функцій. Ігри проводилися з першокласниками 6–7 років з низьким рівнем готовності до навчання за такими параметрами, як сформованість довільної поведінки, просторового орієнтування і внутрішнього плану дії. Завдання діти виконували індивідуально, а на заключних етапах – у парі з однолітком. Ігри були розраховані на 4–6 занять, по 30 хв кожне.

Сформованість довільної поведінки (вміння діяти за правилом), оволодіння програмуючою функцією мовлення, різними видами контрольних дій виявлялися у здатності до плануючого, проміжного і підсумкового самоконтролю. Просторове орієнтування дитини в сфері реальних відносин і у внутрішньому плані виявлялось в умінні визначати просторові ознаки об'єкта та напрямок дій, володінні просторовою лексикую. Під час занять велика увага приділялася розвитку інтелектуальних здібностей – знаково-символічної функції свідомості, умінню кодувати і декодувати інформацію, володінню схематичним письмом. Рольові ігри сприяли формуванню позиції дитини як суб'єкта

засвоєння нового досвіду. Опанувавши ігрові дії, учень на заключному етапі гри з готовністю змінював позицію пасивного виконавця вказівок дорослого на позицію суб'єкта діяльності – організатора гри і навчального спілкування.

На основі аналізу психокорекційної роботи психологічної служби гімназії «Міленіум» №318 було сформульовано такі висновки.

Зважаючи на те, що розвиток психіки в онтогенезі пов'язаний з організацією певних форм діяльності, основоположним принципом корекції психічного розвитку дитини нами визначено принцип провідної діяльності, яка є основним механізмом формування психологічних новоутворень особистості (Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов та ін.).

У нашій роботі з учнями 1–2 класів провідна діяльність була пов'язана з організацією ігрових дій, що доповнювались елементами навчальної діяльності. Вона сприяла як доформуванню «попередніх» новоутворень, так і формуванню «майбутніх» новоутворень, тобто одночасному формуванню новоутворень дошкільного та молодшого шкільного віку.

Психокорекційна робота, що була спрямована на управління психічним розвитком, вибудовувалася на основі уявлення про провідну роль навчання в психічному розвитку дитини. Згідно з поглядами Л.С. Виготського, розвиток не є спонтанним процесом, він забезпечується допомогою дорослого, його участю в організації життєдіяльності дитини. Реалізація цього принципу передбачає організацію спільної діяльності дорослого і дитини, в якій дорослий є передусім носієм зразка дії. Допомога його спочатку повинна бути максимальною. Поступово ступінь втручання дорослого знижується, і кожен новий крок у діяльності дитина виконує самостійно. Завдяки цій зміні психологічної позиції змінюється й ставлення дитини до самої себе. З розвитком в учня позиції суб'єкта діяльності відбувається формування відповідального ставлення до результатів навчання та наполегливості у здобутті знань.

Література

1. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1968.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. / Л.С. Выготский. – М., 1982–1984.
3. Гарбузов В.И. Нервные и трудные дети / В.И. Гарбузов. – М.: АСТ; СПб.: Астрель-СПб., 2006.
4. Захаров А.И. Происхождение детских неврозов и психотерапия / А.И. Захаров. – М.: КАРО, 2006.
5. Изард К.Э. Психология эмоций / К.Э. Изард. – СПб.: Питер, 1999.
6. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А.М. Прихожан. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: МОДЭК, 2000. – 304 с.

Анонси

Микола МАКСИМОВ

Роль шкільної психологічної служби у розкритті творчого потенціалу дитини

У статті представлено досвід роботи психологічної служби гімназії «Міленіум» №318 щодо створення умов для розкриття творчого потенціалу дитини. Розглянуто етапи реалізації цього завдання і форми психологічної допомоги, які застосовуються в гімназії. Доведено, що зміна учнем позиції пасивного виконавця вказівок дорослого на позицію суб'єкта діяльності сприяє формуванню в нього відповідального ставлення до навчання.

Ключові слова: *учень, навчальна діяльність, психологічна служба, психічний розвиток, діагностика, психокорекція.*

Николай МАКСИМОВ

Роль школьной психологической службы в раскрытии творческого потенциала ребёнка

В статье представлен опыт работы психологической службы гимназии «Миллениум» №318 по созданию условий для раскрытия творческого потенциала ребёнка. Рассмотрены этапы реализации этой задачи и формы психологической помощи, применяемые в гимназии. Доказано, что изменение учащимся позиции пассивного исполнителя указаний взрослого на позицию субъекта деятельности способствует формированию у него ответственного отношения к учёбе.

Ключевые слова: *ученик, учебная деятельность, психологическая служба, психическое развитие, диагностика, психокоррекция.*

Mykola MAKSYMOW

The role of the school psychological service in the disclosure of a child's creative potential

The article presents the experience of work of psychological service of the gymnasium «Millennium» №318 on creation of conditions of disclosure of a child's creative potential. Stages of realization of this task and forms of psychological assistance used in the gymnasium are displayed. It is shown that the change of the pupil's position of passive executor of instructions of adults to position of the subject of activity provides for the formation of his responsible attitude to learning.

Keywords: *pupil, learning activity, psychological service, psychological development, diagnostics, psychocorrection.*